

2010/2

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

UDK 72 : 572
COBISS 1.01

IGOR TOŠ

13 - 22

**ANTROPOLOGIJA IN
VERNAKULARNO KOT
IZVORA RAZUMEVANJA
ANTROPOGENEGA OKOLJA**

***ANTHROPOLOGY AND
VERNACULAR ARCHITECTURE AS
SOURCES FOR UNDERSTANDING
THE ANTHROPOGENIC
ENVIRONMENT***

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2010

ISSN 1580-5573

AR

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research
2010/2

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2010

AR

Arhitektura, raziskave / *Architecture, Research*

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor

ISSN 1580-5573
ISSN 1581-6974 (internet)
<http://www.fa.uni-lj.si/ar/>

revija izhaja dvakrat letno / published twice a year
urednik / editor
Borut Juvanec

regionalna urednika / regional editors
Grigor Doytchinov, Avstrija
Lenko Pleština, Hrvaška

uredniški odbor / editorial board
prof dr Vladimir Brezar
prof dr Peter Fister
prof dr Borut Juvanec
prof dr Igor Kalčič
doc dr Ljubo Lah

znanstveni svet / scientific council
prof dr Paul Oliver, Oxford
prof Christian Lassure, Pariz
prof Enzo d'Angelo, Firenze

recenzentski svet / supervising council
prof dr Kaliopa Dimitrovska Andrews
akademik dr Igor Grabec
prof dr Hasso Hohmann, Gradec
prof mag Peter Gabrijelčič, dekan FA

tehnični urednik / technical editor
doc dr Domen Zupančič

prelom / setting
Astroni d.o.o.

lektoriranje, .slovenščina / proofreading, Slovenian
Karmen Sluga

prevodi, angleščina / translations, English
Milan Stepanovič, Studio PHI d.o.o.

klasifikacija / classification
mag Doris Dekleva-Smrekar, CTK UL

uredništvo AR / AR editing
Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12
1000 Ljubljana
Slovenija
urednistvo.ar@fa.uni-lj.si

naročanje / subscription
cena številke je 17,60 EUR / price per issue 17,60 EUR
za študente 10,60 EUR / student price 10,60 EUR
urednistvo.ar@fa.uni-lj.si

revija je vpisana v razvid medijev pri MK pod številko 50
revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

za vsebino člankov odgovarjajo avtorji / authors are responsible for their articles

revijo sofinancirata / cofinanced

JAK, Javna agencija za knjigo RS

tisk / printing
Tiskarna Pleško

Uvodnik / Editorial	i
Poklon / Tribute to	5
V spomin / In memoriam	9
Članki / Articles	
Igor Toš	13
Antropologija in vernakularno kot izvora razumevanja antropogenega okolja / <i>Anthropology and Vernacular Architecture as Sources for Understanding the Anthropogenic Environment</i>	
Beatriz Tomšič Čerkez	23
Arhitektura med gradnjo in rušenjem identitete / <i>Architecture Between Building and Destroying Identity</i>	
Vjekoslava Sankovic Simčić	31
Integracija staro-novo / <i>Integrating the Old and New</i>	
Martina Zbašnik-Senegačnik, Andrej Senegačnik	41
Prednosti pasivne hiše / <i>The Advantages of Passive Houses</i>	
Alexander G. Keul	47
Vrednotenje večnadstropnih avstrijskih pasivnih stanovanjskih zgradb po vselitvi / <i>Post-occupancy Evaluation of Multistorey Austrian Passive Housing Properties</i>	
Larisa Brojan	53
Ekološke in energijsko varčne hiše iz slamnatih bal / <i>Ecological and Energy Saving Straw-bale Houses</i>	
Biljana Arandjelovic, Ana Momčilovic-Petronijevic	59
Arhitektura vodnih mlinov v južni Srbiji / <i>The Water Mills Architecture in the South of Serbia</i>	
Saša Krajnc	63
Avtorska pravica kot instrument zaščite arhitekturnih del / <i>Copyright as an Instrument of Protection of Architectural Works</i>	
Peter Marolt	71
Sinergija misli, slikarstva in oblikovanja prostora na daljnem vzhodu / <i>The Synergy of Mind, Painting and Spatial Design in the Far East</i>	

izvleček

V članku se najprej analizirajo problemi pri definiranju arhitekturne znanosti (arhitekturologije): definiranje predmeta in obsega področja ter raziskovalnih metod. Ugotavlja se interdisciplinarnost predmeta, nujnost interdisciplinarnih metod, postavlja se vprašanje potrebnega znanja in ugotavlja neravnotežje na škodo družbeno-humanističnih znanosti, posebno antropologije. Pojasnjuje se sovisnost človeka in okolja, definirajo razne komponente človekovega okolja in ugotavlja nujnost antropološkega znanja za razumevanje antropogenega okolja. Prikazani sta aktualna struktura antropologije in še nezadostna razvitost tistega njenega področja, ki se ukvarja z odnosom človeka in (predvsem antropogenega materialno-prostorskega) okolja. Prikazane so discipline arhitekturne in urbane antropologije. Analizira se pomen raziskovanja vernakularne arhitekture. Ugotovitve so strnjene v sklepih.

ključne besede

arhitekturologija, antropogeno okolje, antropologija, arhitekturna antropologija, vernakularno

abstract

The article initially analyses the problems of defining the science of architecture (architecturology): defining the subject, its scope and research methods. It describes the interdisciplinary nature of the subject, the necessity of interdisciplinary methods, and an imbalance to the detriment of socio-humanistic sciences, especially anthropology. The article explains the interdependence of people and their environment, defines various components of the human environment, and suggests the necessity of anthropological knowledge for understanding the anthropogenic environment. It presents the actual structure of anthropology and the insufficient development of the area of the subject which deals with the relationship between people and the environment (particularly anthropogenic and spatial material). The article presents the disciplines of architectural and urban anthropology. It also analyses the significance of investigating vernacular architecture. The findings are summarised in the conclusions.

key words

architecturology, anthropogenic environment, anthropology, architectural anthropology, vernacular

Vprašanje o arhitekturologiji

Arhitektura se sicer definira (najbolj posplošeno) kot "umetnost in znanost"¹, vendar pri tem ni vedno povsem jasno, kaj je predmet arhitekture kot znanosti. Če hočemo, po najbolj splošnem pravilu znanosti, opredeliti arhitekturno znanost - arhitekturologijo², moramo jasno definirati njen predmet in njene metode. Že pri opredelitvi samega predmeta, četudi v najbolj splošnem smislu (kaj je arhitektura in kaj je, torej, predmet arhitekturologije), se pokažejo nekateri, za samo znanost bistveni, problemi. Nekaj primerov:

1. Arhitektura, po tradiciji, samo sebe de facto pojmuje predvsem kot ustvarjalno disciplino (oblikovalsko-projektantsko-planersko), ne pa de facto (tudi) kot znanstveno-raziskovalno (v sodobnem pomenu), če, seveda, ne razumemo, da proces (metoda) ustvarjanja arhitekture že sam(a) po sebi pokriva tudi znanstveno-raziskovalno komponento. Treba je torej jasno opredeliti, ali je, na primer, običajno iskanje rešitve za neko konkretno arhitekturno nalogo samo po sebi že tudi raziskovanje v znanstvenem smislu, ali pa je to "le" ustvarjanje. Torej definirati, kaj obsega področje, ki je predmet arhitekturnega nedvomno znanstvenega raziskovanja (in s tem tudi, v skrajni konzekvenci, področja arhitekturne znanstvene kompetencije in odgovornosti).

2. Za opredelitev področja raziskovanja je najprej treba razjasniti, kaj razumemo pod terminom "arhitektura" (v najširšem pomenu besede). Za najbolj splošno opredelitev lahko vzamemo pojmovanje da "arhitektura" obsega kontinuum, ki ga tvorijo (našteto po hierarhiji, ki sledi predvsem velikosti elementov): uporabni in umetniški predmeti, zgradbe (hiše,

mostovi itd.), naselja in celotna (integralna) kulturna krajina. Za pojmovno zajemanje takšne celote sistema človeških artefaktov, materializiranih v prostoru, je "arhitektura" (še vedno) najbolj primeren naziv. Pričujoča posplošena uvodna razprava takšno najširše pojmovanje termina "arhitektura" upošteva kot predpostavko.

3. Če pa (za tako pojmovano področje arhitekture) iščemo, kaj bi, razen ustvarjanja, bila arhitekturna znanstveno-raziskovalna dejavnost, zaidemo na še vedno ne povsem definirano področje. Ena od težav je globoko vkoreninjena apriorna vrednostna premisa opredelitve področja arhitekture. Če, na primer, že površno pogledamo vsebino večine arhitekturnih zgodovin, postaja evidentno, da se ukvarjajo praviloma le z "veliko" arhitekturo, z arhitekturo pomembnih družbeno-kulturnih institucij (hram, palača ipd.), ali pa z objekti, ki so jih projektirali znameniti arhitekti, kar v dobri meri prevzema tudi tekoča arhitekturna publicistika, še posebno pa mediji. Na ta način se utrjuje vrednostno stališče, da so arhitektura samo zgradbe pomembnih institucij ali pomembnih arhitektov, odnosno, po pojmovanju in vrednotenju, ki prevladuje v določenem zgodovinskem trenutku (recimo našem) in geografskem okolju (recimo zahodnem), samo res kvalitetne stvaritve (predvsem tudi tiste, ki so jih ustvarili profesionalni arhitekti), da pa vse ostalo ne zasluži tega naziva, da, torej, v skrajni konzekvenci, sploh "ni arhitektura". Če arhitekturna disciplina, ki pretendira biti tudi znanost, sprejema takšne apriorne vrednostne kriterije, se odreka največjem, pretežnem delu fonda človekovih v prostoru materializiranih artefaktov (in dejavnosti) in ga ne vključuje v področje svojega znanstvenega proučevanja. Človekovo grajeno okolje pa tvorijo (in na človeka delujejo) vsi artefakti,

"pomembni" in "nepomembni", "kvalitetni" in "nekvalitetni", tisti, ki so jih ustvarili profesionalni arhitekti in tisti, ki so jih ustvarili anonimni graditelji (kar predstavlja pretežen del svetovnega sodobnega in zgodovinskega fundusa). To pa pomeni, da arhitekturologija mora v svoje področje raziskovanja zajeti vse, kar človeška bitja materializirajo v prostoru, ne glede na kateri koli apriorni vrednostni kriterij, ker na človeška bitja deluje vse, dobro in slabo, in ker tudi tisto slabo nastaja po nekih simbolnih shemah ustvarjalcev in v družbenih odnosih določene sredine.

4. Če tako zastavimo raziskovalno področje arhitekturologije (vsi antropogeni artefakti, materializirani v prostoru tekom celotne zgodovine, v razponu najširše pojmovanega termina "arhitektura"), preostaja še definiranje njenih raziskovalnih metod. Vprašanje je, v kolikšni meri je arhitektura kot znanost do sedaj razvila, za svoj tako zastavljen predmet, lasten metodološki instrumentarij, koliko pa mora, razen splošnih znanstvenih metod, ki veljajo za vse discipline, poseči tudi po specifičnih metodah niza drugih, a za arhitekturo relevantnih znanstvenih disciplin.

5. V zvezi z vsem tem se postavlja vprašanje, kakšen sistem znanja (predmetnega in metodološkega) je potreben za izvajanje arhitekturologije. Iz kompleksne strukture fenomena arhitekture, ki (že po najbolj enostavni tradicionalni shemi) sintetizira v sebi, na primer, tako tehnološke kot estetske vidike itd., itd., izhaja notorno dejstvo, da je znanje potrebno za ustvarjanje arhitekture in posledično temu tudi (ali pa še bolj) znanje potrebno za izvajanje arhitekturologije, nujno interdisciplinarno³. To pa najprej odpira vprašanje obsega in strukture potrebnega interdisciplinarnega znanja (ki zajema celotno področje odgovornosti arhitekture kot discipline), takoj nato pa (tudi že staro) vprašanje, ali naj arhitekturologija razvija celoten interdisciplinaren razpon potrebnega znanja znotraj lastnega korpusa znanja ali pa predvsem (le) primerno metodologijo interdisciplinarnega znanstveno-raziskovalnega sodelovanja. Kar se tiče strukture, je že na prvi pogled vidno, da že v teoriji, predvsem pa v praksi, vlada neravnotežje. V edukaciji (torej v strukturi teorije, ki se v edukaciji posreduje), v praksi, v zakonodaji itd., tako v razvitih kot nerazvitih deželah, danes (že tradicionalno) prevladujejo (in so obsežno ozakonjeni) prispevki tehničnih ved, minorno, v nezadovoljivi meri, pa so vključeni prispevki npr. družbeno-humanističnih ved⁴, kar se še posebej nanaša na antropološke vede. Družbeno-humanistični kompleks je v praksi pretežno prepuščen "umetniški" interpretaciji, ki prepogosto niti ne vidi, ali pa enostavno zanemari temeljna človeška vprašanja, bistvena za smisel arhitekture sploh. V zadnjih desetletjih postopoma raste zavest, da je za razreševanje niza ključnih problemov v človekovem okolju, čigar je arhitektura vse bolj bistveni del, arhitekturno znanje nujno obogatiti in preplesti predvsem s kompleksom znanja, ki ga pokriva veda, ki znanstveno proučuje človeka - antropologija. Z druge strani pa vzporedno raste interes (ne brez povezave z antropologijo) za proučevanje vernakularne arhitekture. Postavlja se vprašanje, koliko lahko ravno ti dve znanstveno-raziskovalni dejavnosti prispevata k osvajanju resnično utemeljene znanstvenosti arhitekturologije (pojmovane po navedenem kriteriju zajemanja vseh artefaktov, brez apriornega vrednotenja), ali pa celo, koliko je, na primer, vključevanje antropologije sploh predpogoj za to.

V luči navedenih težav in vprašanj, ki jih v okviru tega članka ni moč celovito obdelati, naj bodo tukaj, vsaj načelno, razsvetljeni a. odnos človeka in okolja, b. vloga - antropologije, c. pojav "hibridnih", "interdisciplinarnih" disciplin, ki povezujejo znanje o raznih aspektih človekovega okolja (predvsem arhitekturno) z antropološkim znanjem in d. vloga vernakularne arhitekture kot primera (segmenta) arhitekturologije.

Človek v okolju

Že biolog Ernst Haeckel⁵, pionir ekologije, je (1866) načel vprašanje povezanosti živih bitij in njihovega okolja. Biolog J. v. Uexküll⁶ pa je (1909) opisal "funkcionalni krog" med živimi bitji in njihovim okoljem. Najbolj bistveno spoznanje iz dela niza (predvsem) biologov je (dokazano) dejstvo, da nobenega živega bitja ne moremo res spoznati, če ga ne proučujemo skupaj (v interakciji) z njegovim okoljem. Živa bitja so pogojena z okoljem, v katerem prebivajo, istočasno pa ga sama soustvarjajo. Evolucija živih bitij na zemlji je istočasno tudi evolucija okolja na zemlji. Gre za večno interakcijo, sovisnost in koevolucijo živih bitij in okolja.

Ta ugotovitev biologije in ekologije velja analogno tudi za človeka. Le da je odnos slednjega veliko bolj kompleksen. Pojav človeka vnaša namreč v to povezavo novo kvaliteto. Kje je tista bistvena meja (*differentia specifica*) med človekom in ostalimi živimi bitji, je vprašanje, na katerega so skušali odgovoriti že stari Grki in tisočletja za tem še vrsta mislecev. V 20. stoletju se je v krilu filozofije vpostavila posebna disciplina, filozofska antropologija, ki si je zadala to vprašanje kot izhodiščno in ga smatrala kot najpomembnejše za bodoči razvoj filozofije sploh. Strnjeno povzeto, spoznala je, da je tisto, kar loči človeka od ostalih živih bitij, njegova sposobnost simbolizacije, ustvarjanja simbolnih sistemov, ki osamosvojeni (eksternalizirani) v ali na nekem fizičnem mediju, kot artefakti, omogočajo evolucijsko nov način odnosa z okoljem. Kot je (najpозnejše 1944) pojasnil filozof kulture E. Cassirer, se je v funkcionalnem krogu med živimi bitji in okoljem (kot ga je definiral Uexküll) s pojavom človeka vzpostavil nov člen: simbol. S sintagmo *animal symbolicum* je najbolj strnjeno izrazil osnovno spoznanje filozofske antropologije, tj. novo definicijo človeka. Z osvajanjem metode simbolizacije je nastalo bitje, ki obstaja na dveh ravneh realnosti, na fizični (biološki) in na simbolni. S tem pa je tudi odnos te nove vrste bitja z okoljem postal dvojen: fizičen (biološki) in simbolni, okolje je zanj fizično in simbolno hkrati.⁷

Vsled svojih potreb je bitje, ki je postajalo človek, interveniralo v zatečeno, v začetkih še popolnoma **naravno okolje** in ga postopoma prilagajalo sebi. Kot rezultat njegovih intervencij so nastali sistemi artefaktov, materializiranih v prostoru, pri tem pa je to bitje doživljalo specifičen mentalni (pa tudi fizični) razvoj v človeško bitje. Na ta način je človek postopoma ustvarjal specifično vrsto okolja - **antropogeno okolje**. Gre za neločljivo celoto sistema človeških artefaktov, ki sestoji iz nematerialnih (kot npr. znaki, simboli, jezik) in materialnih (kot npr. konstrukcije, arhitektura), torej iz sociokulturološke in umetne (materialno-prostorsko) podcelote. Ni pa ostre meje med nematerialnimi in materialnimi artefakti, eni so vsebovani v drugih, prehajajo eni v druge. **Sociokulturološko okolje** (v daljnem tekstu SKO) obsega vse človekove nematerialne

artefakte, od simbolnih sistemov, jezika, družbenih struktur, institucij, svetovnonazorskih in vrednostnih sistemov, do pravil, ritualov itd. **Antropogeno materialno-prostorsko okolje** (v daljnem tekstu AMPO), ki ga, za razliko od naravnega, lahko poenostavljeno imenujemo tudi **umetno okolje** (v daljnem tekstu UO), obsega vse, kar človek s svojimi intervencijami v zatečeno okolje materializira v prostoru, torej od uporabnih in umetniških predmetov, prek zgradb, naselij in tehničnih sistemov, do integralne krajine. Antropogeno okolje skupaj s preostalim naravnim okoljem tvori **človekovo okolje**, ki ni več samo naravno, ampak tudi umetno (vse manj naravno, vse bolj umetno).

Z ustvarjanjem sistema artefaktov (nematerialnih in materialnih) in s tem svojega specifičnega (človekovega) okolja, človek povratno, eo ipso, spreminja svoj karakter, strukturo svoje biti. Ni več samo biološko bitje, bitje narave, ampak njegova bit zajema tudi artefakte, sestoji iz biološke osnove in artefaktov⁸. Da bi razumeli človeka, moramo razumeti tako njegovo biološko osnovo kot sistem njegovih artefaktov, torej tudi AMPO, ki ga ustvarja s svojimi intervencijami. In vice versa: da bi razumeli AMPO, moramo preučevati človeka, njegovo interakcijo z okoljem.

To nas vodi, z ozirom na današnjo kartezijansko razvejano strukturo znanja in znanosti, v kateri posamezne discipline (stroke) obravnavajo samo določene segmente ali aspekte stvarnosti odnosno določenega problemskega sklopa, do potrebe za interdisciplinarno zastavljeno strukturo raziskovanja in spoznavanja. Že dolgo je očitno, da segmentirano (specializirano) znanje ne dosega tistih spoznanj, ki so možna le v simultanem interdisciplinarnem raziskovanju.

Če izhajamo iz (zgoraj ugotovljene) premise o nujnosti znanja o človeku, da bi lahko pridobili zadovoljivo znanje o antropogenem okolju, tudi če se omejimo le na AMPO (UO), je logičen sklep, da je v tem pogledu nujno uvajanje (ali povezovanje) znanja (predvsem) iz kompleksa antropoloških znanosti. Zato naj bo (v naslednjem poglavju) v kratkem pojasnjeno, za kaj v tem kompleksu gre.

Antropologija

Definicija in struktura

Antropologija je, najbolj splošno rečeno, "znanost o človeštvu", o človeških bitjih. Proučuje človeška bitja in njihove prednike skozi čas in prostor s fizično-biološkega, okoljskega in družbeno-kulturnega vidika. V svojem skrajnem cilju je holistična znanost in to v dveh smislih: vedno se ukvarja a. s celim človeštvom, v vseh časih in b. z vsemi dimenzijami človeških bitij.

Osnove svojih različnih vidikov soustvarja in/ali črpa iz virov, ki so v današnji razdelitvi znanosti razvrščeni v različna (kartezijansko ločena) področja znanosti, predvsem iz skupine naravoslovno-bioloških in iz skupine družbeno-humanističnih znanosti. Kot posledica takšne razdelitve je tudi formiranje osnovnih področij znotraj antropologije kot celote. V različnih virih se pojavljajo različne razdelitve, v zadnjem času pa je najbolj pogosta razdelitev na naslednja področja: a. fizična ali biološka antropologija, b. kulturna ali socialna antropologija, c. lingvistična antropologija in d. arheologija.

Fizična ali biološka antropologija proučuje fizično-biološki aspekt človeških bitij (in njihovih prednikov). Obsega

primatologijo, proučevanje človeške evolucije, populacijsko genetiko in ... , predvsem z metodami merjenja in opazovanja.

Kulturna ali socialna⁹, odnosno sociokulturna antropologija¹⁰ (etnologija¹¹), proučuje materialno, socialno in duhovno kulturo, tj. socialne mreže, difuzijo, družbeno obnašanje, sorodniške obrazce, zakone, politiko, ideologijo, religijo in verovanja, obrazce proizvodnje in konzumiranja, izmenjavo, socializacijo, spol in druge izraze kulture. Metodološko temelji na zbiranju, analizi, razlagi ali interpretaciji primarnih podatkov s široke osnove etnografskih raziskav, predvsem z metodami terenskega dela (življenja znotraj družbene skupine, ki jo proučuje v daljšem časovnem obdobju). Tako je **etnografija**, kot opisni, terenski del sociokulturne antropologije (etnologije), izvor podatkov za široki diapazon različnih sociokulturnih raziskovanj. Sociokulturna antropologija komparativno sintetizira etnografske informacije. **Lingvistična antropologija** proučuje časovne in prostorske variacije v jeziku, družbene rabe jezika in odnos kulture ter jezika. Čeprav je v novejšem času pridobila samostojen položaj področja v strukturi antropologije, ostaja odprto vprašanje, ali je le bistvena komponenta kompleksnega področja sociokulturne antropologije (ne družbe ne kulture ne more biti brez jezika) ali pa je treba tudi druge komponente tega področja izločiti kot samostojno področje antropologije.

Arheologija proučuje materialno dediščino človeških družb in nekdanje pogoje sodobnih kultur, predvsem fizične predmete, ustvarjene in uporabljane s strani pretekle ali (vsaj po definiciji tudi) živeče družbene skupine, odnosno kulture. Glede na to, da (primerno svojemu nazivu) proučuje v največji meri predzgodovinske kulture, odnosno družbe, ter kulture starega in srednjega veka, je načelno odprto vprašanje, kateri zgodovinski razpon pokriva, odnosno, katere druge znanstvene discipline pokrivajo fizične artefakte nove dobe, predvsem pa sodobnosti.

Filozofska antropologija

V raznih variacijah razdelitve antropologije kot znanosti pa nikjer ne najdemo filozofske antropologije. Če sledimo strogemu ločevanju znanosti od filozofije (kot prvotne znanosti, od katere so se postopoma osamosvojile posamezne sodobne znanosti), je to načelno upravičeno. Vendar pa prispevek antropologije kot holistične znanosti spoznanju človeštva ni (in ne more biti) celovit, če ni integriran s spoznanji filozofske antropologije. Ravno filozofska antropologija, ki se je v 20-ih letih 20. stoletja konstituirala kot samostojna filozofska disciplina, je rodila ključna spoznanja in koncepte, ki so temeljne premise vseh področij antropologije kot znanosti.

"Siva" področja in vrzeli

Kljub prikazanemu širokemu diapazonu problemskih področij, ki jih zajema antropologija kot holistična znanost, še vedno ne pokriva enakomerno vseh aspektov eksistence človeških bitij.¹² Še vedno obstajajo ne dovolj ali pa sploh ne raziskana "siva področja", ponekod prave "vrzeli".

Najbolj očitna vrzel je na problemskem področju odnosa človeških bitij z njihovim okoljem. Kljub temu, da je biologija za Haecklom, Uexküllom in drugimi postavila odnos z njihovim okoljem (postopoma vse bolj) kot bistven za razumevanje živih bitij, je fizična (biološka) antropologija v svojih raziskavah dolgo zanemarjala globlje proučevanje procesov v samem

okolju in njihovega vpliva na živa bitja, skratka odnos "človek : okolje". Kot posebna antropološka disciplina se šele v zadnjih nekaj desetletjih (pod vplivom razvoja splošne zavesti o problemih okolja, odnosno ekološke zavesti) pojavlja **okoljska antropologija**, včasih tudi pod nazivom **ekološka antropologija**. To je pomemben premik, vendar gre, pod vplivom predvsem biološko zaznamovane ekologije, za orientacijo predvsem na fizično-biološko (naravno) okolje, za odnos "človek : narava". Antropogeno okolje se sicer načelno omenja, vključuje, a je dejansko bolj malo (ali pa sploh ne) vključeno v konkretna raziskovanja znotraj te in take discipline, ki se omejuje predvsem na posledice delovanja človeka na naravno okolje. Okoljski (ekološki) antropologiji, kakršna je danes, manjka znanje o antropogenem, umetnem (torej tudi simbolnem) okolju, kot vse bolj bistveni komponenti okolja sploh, odnosno o odnosu "človek : umetno okolje".¹³

Sociokulturna antropologija, ki se ukvarja predvsem z nematerialnimi artefakti, v opisu same sebe sicer navaja tudi materialne, ampak jih *de facto* (razen opisne ravni etnografije) zelo malo (ali pa sploh ne) proučuje, tj. njihovo vlogo v procesih človeštva.¹⁴ Odnos "človeška bitja : umetno okolje" je v okviru sociokulturne antropologije (etnologije) še vedno nezadostno raziskovan. Tudi tu je, čeprav pomembno večje kot pri fizični antropologiji, znanje o antropogenem okolju kot sistemu v prostoru materializiranih fizično-simbolnih artefaktov še vedno nezadostno, da bi pojasnilo bistveno sovisnost in koevolucijo človeških bitij ter antropogenega okolja.

Meje arheologije v tem pogledu so tudi precej vidne. Ukvarja se sicer z materialnimi artefakti, vendar, kot že rečeno, predvsem iz obdobja od prazgodovine do (približno) novega veka. Za novejša obdobja in za sodobnost pa se ne počuti poklicana, pa tudi kompetentna. Današnje materialno-prostorsko okolje torej mora raziskovati nekdo drug. En del tega opravlja etnografija, ki je pravzaprav tudi "arheologija sodobnosti", vendar predvsem na ruralnem področju. Drugi del opravlja umetnostna zgodovina, nekaj tudi arhitekturologija.

Signifikantna za takšno stanje je, na primer, razdelitev antropologije, kakršno deklarira Kraljevski antropološki inštitut Velike Britanije in Irske, najstarejša antropološko-znanstvena organizacija sploh in še vedno ena najuglednejših.¹⁵ Antropologijo kot holistično znanost deli na a. socialno antropologijo, b. arheologijo, c. biološko antropologijo in d. (sic!) proučevanje ("study") materialne kulture. Socialna in biološka sta očitno dovolj razviti in etabrirani, da bi bili "antropologiji", zadnja je pa samo "study", ne zasluži pa naziva "antropologija" (in je, razen tega, za razliko od starejših razdelitev, tu ločena še od etabrirane arheologije, ki se tudi ukvarja z materialno kulturo). Očitno to področje ni zadostno razvito (ali pa prodorno), da bi lahko govorili o velikem novem splošnem področju antropologije.

Iz vsega sledi, da antropogeno materialno-prostorsko okolje (AMPO) in njegov vpliv na človeška bitja v okviru antropologije še vedno nista dovolj predmet poglobljenih raziskovanj, prepuščena, da se ga "dotikata od daleč", malo je etnografija in sociokulturna antropologija, malo okoljska (ekološka) antropologija, malo arheologija, ne poglobljajoč se v bistveni odnos interakcije, sovisnosti in koevolucije človeških bitij in AMPO. To se kaže kot največje "sivo področje", prava "vrzel" antropologije kot znanosti. To še posebej velja za raziskovanje sodobnosti.

Antropologija in okolje

Približevanja in premostitve

Med dvema svetovnjima vojnama so se pojavili prvi znaki potrebe po medsebojnem približevanju, z ene strani antropološkega (vključno psihološkega in sociološkega), z druge pa okoljsko-ekološkega in arhitekturološkega znanja. Razen že omenjene tradicije v biologiji (ekologiji), lahko v to štejemo tudi začetke ekološke psihologije¹⁶, urbane antropologije in vrsto drugih "hibridnih" disciplin (ali posameznih prispevkov¹⁷). Intelektualno ozadje je bila splošna tendenca približevanja in premoščanja kartezijansko ločenih kompleksov znanja, ki je, med drugim, rezultiralo v pojavu sistemske teorije okrog druge svetovne vojne, ki je (s pomočjo iskanja analogij) deklarirala kot svoj bistven cilj ravno premostitve med vsemi znanstvenimi disciplinami.

Urbana antropologija

Čeprav so (posamezni) etnologi in antropologi (po dolgoletni tradiciji raziskovanja t. i. primitivnih kultur ter lastnih ruralnih kultur) začeli že v 30-ih letih 20. stoletja raziskovati (tudi) po mestih, se je oznaka "urbana antropologija" pojavila šele v 60-ih letih. Torej ideja, da so tudi mesta predmet antropologije. V začetku so metodologijo svoje predhodne tradicije pač mehanično prenesli na to novo prostorsko-kulturno področje. Po prvih kritikah se je tekom 70-ih let izkristalizirala distinkcija med "proučevanjem v mestu" od "proučevanja mesta". Le ta druga orientacija (metodologija?), ki jemlje "urbano dimenzijo kot centralno za analizo odnosov in simbolov", naj bi bila res "urbana antropologija"¹⁸. Čeprav je formulirala različne mape urbanih oblik in pri tem različne distinkcije, kot na primer¹⁹ "industrijska in predindustrijska mesta", ali pa "kraljevsko-ritualna, administrativna, merkantilna, kolonialna in industrijska mesta", ali pa "postkolonialna, modernistična in postmoderna mesta" (nekaj od tega gotovo prevzeto iz tedaj že obstoječih prispevkov geografov), ni v svojih raziskavah prekoračila tiste bistvene meje, kjer se lastnosti neke določene konkretne prostorsko-materialne stvarnosti mesta kot artefakta raziskujejo v interakciji z njihovimi prebivalci, odnosno, kako na le-te delujejo. Znanje urbanih antropologov o mestu kot materialno-prostorskem fenomenu je še vedno nezadostno, da bi vzpostavili metodologijo, ki bi simultano upoštevala obe temeljni komponenti mesta, materialno-prostorsko stvarnost in prebivalce (v interakciji). Očitno je izhod v interdisciplinarni metodologiji, predvsem v poglobljenem vključevanju urbanološkega znanja (pri urbanologih pa antropološkega).²⁰ Vsled rapidno rastočih problemov mest kot najkompleksnejših tvorb sodobne civilizacije, za katere še vedno niso razvite zadostno poglobljene kompleksne strategije, je urbana antropologija vsekakor področje znanosti, ki postaja izjemno aktualno in nujno.

Arhitekturna antropologija

Najmlajša v skupini (interdisciplinarnih) antropoloških disciplin, ki proučujejo materialno kulturo, je arhitekturna antropologija (v nadaljnjem tekstu AA). Čeprav so arheološke in etnografske raziskave prispevale vrsto informacij, tako o predzgodovini kot o sodobni "primitivni" ali sodobni ruralni kulturi, so se ideje o (interdisciplinarnem) povezovanju raziskovanj človešva in antropogenega okolja, s ciljem doseganja globljšega razumevanja

oboje, pojavile relativno pozno. Bilo je (pod drugačnimi nazivi) sicer veliko prispevkov, tako teoretskih²¹ kot terensko-raziskovalnih (ki jih v tem okviru ne moremo omenjati), ki bijih lahko prištevali k predzgodovini te interdisciplinarne discipline, ki pa niso prebili praga znanstvene utemeljitve takšne sinteze. Naj kot primer, ki bi ga lahko prištevali k predzgodovini, omenimo le eno takšno idejno gibanje. Po drugi svetovni vojni, proti koncu 50-ih let, v fazi tedaj že evidentne krize moderne in funkcionalizma (in CIAM-a) in kritične otreznitve od ortodoksne funkcionalizma, je vrsta nizozemskih arhitektov (predvsem Aldo v. Eyck, Herman Hahn) prišla do zaključka, da se je sposobnost odločanja človeštva (ali arhitektov?), kaj je za našo eksistenco fundamentalno, skalila. Pod vplivom francoskega strukturalizma, predvsem "strukturalne antropologije" antropologa Levi-Straussa, so se (kot poroča Klotz, 1985), v cilju spoznanja "večno človeškega", odnosno tistega, kar je "tudi v naši civilizaciji ostalo nespremenjeno in enako", "antropoloških konstant" (kaj je za eksistenco človeštva eksistencialno), usmerili v terenska raziskovanja sodobnih "primitivnih" kultur, predvsem Afrike, v katerih so skušali najti oporo v iskanju "temeljnih vrednot arhitekture". To je bilo prvo gibanje s strani arhitektov (poimenovano v literaturi predvsem kor arhitekturni "strukturalizem"), ki je izrecno deklariralo potrebo po antropoloških raziskavah, kar je bila prva pomembna epizoda v razvoju arhitekturne misli v smeri povezovanja z antropologijo. Pozneje je Klotz (ibid.) to gibanje na kratko omenil v poglavju, ki ga je naslovil "Arhitekturna antropologija", kar je mogoče prva omemba te sintagme.²²

Amos Rapoport

Veliko bolj pomemben za porajanje te discipline je raziskovalni opus, ki ga je ustvaril arhitekt **Amos Rapoport**. Kritiziral je antropologijo, da so njeni prispevki o stanovanju in naseljih pretežno le opisne, ne pa analitične narave²³. Postavil je teoretski okvir, ki naj bi mu se podredila vsa raziskovanja, njegova in drugih relevantnih avtorjev ter znanstvenih disciplin. Svoj koncept je imenoval "environment-behavior studies" (EBS)²⁴, ki proučuje "environment-behavior relations" (EBR). Razložil ga je v obliki treh temeljnih vprašanj EBS-a²⁵:

1. Katere biosocialne, psihološke in kulturne karakteristike človeških bitij (kot članov vrste, kot posameznikov in kot članov različnih skupin) vplivajo (in naj bi v projektiranju vplivale) na katere karakteristike grajenega okolja?
2. Katere učinke proizvajajo kateri aspekti, katerega okolja, na katere skupine ljudi, v katerih okoliščinah (t.j. v katerem kontekstu) in kdaj, zakaj in kako?
3. Z obstajanjem teh dveh interakcij med ljudmi in okoljem morajo obstajati mehanizmi, ki jih povezujejo. Kateri so ti mehanizmi?

V svoji prvi knjigi (*Haus Form and Culture*, 1969) je deklariral interdisciplinarnost tako zastavljenega predmeta raziskovanja.²⁶ Z objavo te knjige je vplival (predvsem) na to, da so v sledečih desetletjih tisoči raziskovalcev širom sveta začeli sistematično raziskovati vernakularno arhitekturo. Prvi splošni pregled rezultatov takšne široke dejavnosti, *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World*, je izdal Paul Oliver (1997).

Iz pregleda celega opusa je očitno, da kljub pomembni deklaraciji svojega pristopa Rapoport vendarle ni presegel

pretežno fenomenološko-komparativnega zbiranja primerov iz različnih kultur.²⁷

Nold Egenter

Pomemben, za formiranje AA pa odločilen prodor je naredil arhitekt Nold Egenter. V svojih kritičnih analizah je pokazal, kako vrsta znanstvenih disciplin, ki vsaka s svojega vidika proučuje bodisi arhitekturo (okolje) bodisi človeka, vsled definicije svojega predmeta, predvsem pa vsled svojih metod, sama sebi zastavlja meje svojih možnih dosežkov.²⁸ Sam je zbral izjemno širok razpon znanja iz različnih relevantnih disciplin²⁹ in sam je dolga leta opravljal terenske raziskave. V svojem raziskovanju je kombiniral dosežke arheologije predzgodovine in paleo-antropologije z dosežki sodobne primatologije, oboje z dosežki etnografije, semiotike itd. Na temelju zbranih relevantnih dosežkov (dokazanih dejstev) iz različnih disciplin in dejstev, ki jih je sam zbral s svojimi raziskavami, je s pomočjo analogij in logičnih povezav med elementi tako zbranega mozaika premostil niz vrzeli in ustvaril en logično strukturiran in argumentiran, konzistenten sistem dejstev, sklepov in hipotez, ki meče povsem novo luč na poreklo in evolucijo tako človeških bitij kot tudi arhitekture. Dal jim je naziv "arhitekturna antropologija". Na ta način (ki ga tu ne moremo podrobneje prikazati) je pokazal, da so se karakteristike, ki ločijo (in definirajo) človeška od ostalih živih bitij (tudi pongidov³⁰) - pokončna drža (bipedalnost), sploščen obraz in stereoskopski pogled, postopoma cca. trikratno povečanje volumna možganov v odnosu na biološke prednike itd. - razvile predvsem vsled "fibro-konstruktivne" in "toposemantične" dejavnosti prednikov prvih praljudi. Le-te so imele izvor v takšnih dejavnosti pongidom in ljudem skupnih prednikov. Pojasnil je razvojni niz od gradnje gnezd na drevju do, vsled klimatskih sprememb, gradnje gnezd pozneje na tleh, kjer so (še) živali povezovala vkoreninjene rastline (npr. bambus) v konstruktivno stabilne snope z gnezdi na vrhu. Prikazal je tudi elementarni sistem materialnih znakov v prostoru, ki so ga razvile (še) živali. Ključen korak (preskok) se je, po Egenterju, zgodil, ko so predniki ljudi začeli zbirati material za gradnjo na mestu, kjer je rasel (biotop) in ga prenašati na drugo, strateško primernejše mesto, kjer so konstruirali gnezda (nočno taborišče, teritorialne znake, konstrukcije za konzerviranje hrane itd. (tehnop). Ker konstrukcije niso mogle biti več tako stabilne kot prejšnje, ki so to dosegale na temelju vkoreninjenosti gradbenega materiala v tla na licu mesta, je bila potrebna neprimerno večja veščina, da bi se dosegla stabilnost konstrukcij. Veščina je zahtevala imaginacijo (predstavo vnaprej), razvoj konstruktivno-oblikovnih shem, planiranje, izdelavo primernih orodij (ki so bistveno bolj zahtevna od orodij za lov in obdelavo živalskega plena), kombinacijo materialov itd. Konstruktivno-oblikovne sheme so dobile določene pomene in vplivale na formiranje prvih predstav o svetu, o njegovih zakonitostih, prve "estetike", pa tudi prvih kulturnih konceptov. Za razvoj vsega tega je bil predpogoj (in posledica) razvoj zgoraj navedenih prvotnih različnih karakteristik prvih bitij, ki jih lahko opredelimo kot človeška. Ta korak v opisano novo stopnjo razvoja je Egenter poimenoval "prva arhitekturna revolucija", ki je bila tudi estetsko-filozofska (svetovno-nazorska) revolucija v srednjem in visokem paleolitik.³¹

Definiral je shemo porekla fenomena arhitekture v štirih delih

(ki ne pomenijo dobesedno tudi razvojne faze, ampak predvsem vrste izvorov): 1. protohumana, 2. semantična, 3. domestikalna in 4. sedentarna (naseljska) arhitektura.³² Pokazal je, kako so v arhitekturo in naselja vgrajene pradavne sheme³³, ki so jih pripadniki človeške vrste tekom evolucije razvili.

Če je sistem sklepov, ki ga je vzpostavil Egenter, validen (in zdi se da je), pomeni njegova arhitekturna antropologija, ki je teorija porekla tako arhitekture kot človeka, (in znanost o obema) tektonski pomik za teorijo (in znanost) obeh fenomenov. Ob, z ene strani, notornem dejstvu, da ima arhitektura svoje poreklo, vzrok in smisel (le) po človeku, ima na temelju Egenterjevih raziskav in na njih utemeljene teorije (in znanosti), z druge strani, ravno graditeljska in toposemantična dejavnost (torej arhitektura) ključno vlogo v pojavu človeka. Zaključil je, da "človek dolguje svoja bistvena obeležja zgodnji arhitekturni dejavnosti."

Na primeru predzgodovine je Egenter pokazal, kako lahko metoda interdisciplinarnе integracije raznorodnih virov prinaša nova spoznanja, ki jih ločene discipline v svojih rezervatih ne morejo proizvesti. Analogno se takšna metoda lahko prenese (in bi se tudi morala) tudi npr. na problematiko sodobnosti.

Egenter smatra, da bodo "humanistične znanosti pokazale dejansko kompleksnost arhitekturnega proizvoda v odnosu na človeka", in da "antropologija preskrblja sistematično ogrodje, da bi razumeli te dalekosežne pomene".³⁴ Smatra, da se šele z vključevanjem humanističnih znanosti, predvsem antropologije, lahko utemelji prava arhitekturna znanost, ki sloni na znanstveno (interpersonalno) preverljivih dejstvih. V skladu s tem tudi smatra, da je arhitekturna antropologija pravzaprav (edina) prava arhitekturna teorija.³⁵

Naj se strinjamo se s stališči Egenterja ali ne, je treba priznati, da je formuliral izzivne hipoteze, ali pa (vsaj), da je odprl vrsto pomembnih vprašanj, ki čakajo na odgovore v prihodnosti. Vsekakor je pokazal, da je antropologija pomemben izvor razumevanja človeka in antropogenega okolja, odnosno arhitekture in dokončno utemeljil (in ji dal naziv) antropologijo arhitekture kot znanstveno disciplino.

Arhitekturna antropologija danes

Zavest o potrebi razvoja AA se tekom zadnjih dveh desetletjih postopoma širi tako med arhitekta kot med antropologi. V Sloveniji je o "potrebi po AA kot nujni sestavini razumevanja človeka ... katere temeljni raziskovalni cilj je celotno človekovo stavbarstvo," prvi pisal Peter Fister.³⁶ Recentna raziskovanja in prispevki po svetu izhajajo v glavnem iz dveh osnovnih konceptov, ki sta ju vzpostavila doyena Rapoport in Egenter. Kljub očitnemu razvoju interesa in raziskovanja v svetovnem merilu pa se arhitekturna antropologija šele začenja uveljavljati v konceptih univerzitetne edukacije, tako v sferi antropologije kot arhitekturelogije. Zaenkrat gre le za nekaj kolegijev s tem nazivom. Najprej s strani antropologov v ZDA (npr. Keith Otterbein, State University of New York/ Buffalo), s strani arhitektov pa le v Evropi, in to na univerzah v Zagrebu in v Ljubljani. Slednje je iniciral in zasnoval avtor teh vrstic. Sintetiziral je osnove dosedanjih konceptov, ki jim je pridružil sistemsko metodologijo³⁷ in vzpostavil osnovno definicijo discipline kot predpostavko za koncept kolegijev: **"Arhitekturna antropologija je znanstvena disciplina, ki raziskuje interakcije, sovisnosti in koevolucijo človeških**

bitij in antropogenega materialno-prostorskega okolja"³⁸. Izhodiščna metodološka osnova je sistemska metoda, ki omogoča povezovanje (in konstanten pregled) raznorodnih elementov ali aspektov tako zasnovane kompleksne dinamične problemske celote in vključevanje specifičnih metod posameznih relevantnih disciplin.

Vernakularno

Pojem vernakularno³⁹ se je najprej udomačil na lingvističnem področju, v manjšem obsegu tudi na področjih biologije in medicine. Šele sčasoma so ga vpeljali na področje arhitekture. Latinski izvor označuje nekaj hišnega, domačega. Danes ta pojem nadomešča celo vrsto atributov, kot npr.: domače, domačinsko, lokalno, ljudsko, primitivno, prostodušno, preprosto, tudi prostaško, grobo, neotesano; (v biologiji:) endemno ali pa navadno, neznanstveno ime za rastlino; (v lingvistiki:) lokalni standard, idiom ali žargon. Na splošno: "vsak medij ali način izražanja, ki odraža popularni okus ali domačinsti stil"⁴⁰ ali pa "stil grajenja, glasbe, umetnosti itd., ki je prikladen za navadne ljudi"⁴¹, odnosno "ples, glasba, umetnost, ki je po stilu slična ali izvedena od navadnih ljudi"⁴².

Za vernakularno arhitekturo (VA) pa npr.: "arhitektura, lokalni stil, v katerem so grajene navadne hiše"⁴³ ali pa "navadni gradbeni stil; lokalna arhitektura kraja ali ljudi, posebno arhitekturni stil, ki se uporablja za navadne hiše, nasproti velikim javnim ali komercialnim zgradbam". Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World (Oliver, 1997) pa definira: "Vernakularna arhitektura vključuje stanovanjske in druge ljudske zgradbe. Z ozirom na njihov okoljski kontekst in dostopne resurse le-te običajno gradijo lastniki ali skupnosti, uporabljajoč tradicionalno tehnologijo. Vse oblike vernakularne arhitekture so grajene, da bi zadovoljile specifične potrebe, prilagajajoč se vrednotam, ekonomijam in načinu življenja kulture, ki jih proizvaja".

Iz nekaj navedenih primerov definicij sledi:

Pojem se nanaša le na "navadne" zgradbe, ki jih niso projektirali strokovnjaki, ampak "preprosti", anonimni ljudje, brez strokovnega znanja, "neznanstveno", po ljudskem izročilu, tradiciji. Tu ne štejejo zgradbe za posebne ljudi ali institucije (palače, hrami ipd.), posebni tehnični objekti itd. Zato je treba pojem VA oprezno distingvirati od pojma "tradicionalno", kajti tudi vsa posebna, "velika" arhitektura ima svojo tradicijo. Pri VA gre torej za tradicijo preprostega, navadnega (ne glede na vzporedne tradicije "velike arhitekture"). Tudi pojem lokalnega, tudi regionalnega, ni vedno odločilen in dovolj natančen, kajti isti tip zgradbe najdemo včasih v velikem geografskem razponu in v različnih kulturah, pri čemer je osnovno načelo isto, le posamezni detalji so lokalno-specifični. Lokalno ali regionalno specifično je namreč vedno sinteza tako naravnih pogojev kot kulturnih vplivov. Največja vrednost vernakularnega pa je ravno v tradiciji temeljnih nepisanih načel grajenja, katerega izvori segajo praviloma daleč v preteklost in prastarih simbolnih shem. VA nam torej kaže sled do te in take tradicije, ki nam govori o nepisani zgodovini razvoja človeških bitij, njihove tehnologije, kulture, načina življenja in tudi svetovnega nazora. Zato je pomemben izvor znanja za razumevanje (porekla in razvoja) AMPO.

Raziskovanje VA (predvsem terensko delo in dokumentiranje)

je po definiciji (in donedavni tradiciji) del etnografije. Ker pa le-ta vsled pomanjkanja arhitekturno-konstruktorskega znanja etnografov ni sama bila v stanju zajeti celote raziskovanja VA, so to začeli delati (tudi) arhitekti. Danes lahko rečemo, da je raziskovanje VA že dobro vpeljan del arhitekturologije, in da po svoji dejavnosti celo prednjači pred večino ostalih pomembnih komponent tega znanstvenega področja. Sploh so pa ravno arhitekti, kot npr. že omenjena protagonistka Amos Rapoport in Paul Oliver, oba s svojimi pomembnimi knjigami, dali odločilni zagon in prispevek raziskovanju VA, ki se je razprostrlo po vsem svetu in se še naprej intenzivira. Pri nizu narodov, od malih do velikih, kot sta npr. Indija ali Kitajska, se je razvila zavest o pomembnosti VA kot njihove tradicije, ne nazadnje tudi kot ključnega elementa identitete. Še bolj pa se takšno raziskovanje razvija ravno v visoko razvitih državah Zahoda. V Franciji je dal izjemno pomemben prispevek etnolog/arheolog Christian Lasseur, ustanovitelj in predsednik CERAV-a (*Centre d'études et de recherches sur l'architecture vernaculaire*) ter direktor revije *L'architecture vernaculaire*, npr. s svojo knjigo *Les Cabanes en pierre sèche de la France* in z drugimi številnimi publikacijami. Slovenski raziskovalci, predvsem arhitekt Borut Juvanec s svojimi sodelavci (Domen Zupančič in drugi), so s svojo dejavnostjo in s svojimi prispevki v raziskovanju VA v samem svetovnem vrhu. Borut Juvanec s svojimi publiciranimi raziskavami v geografskem razponu od Škotske do Jemna, od Španije do Hrvaške, predvsem pa širom Slovenije daje svoj specifičen, mednarodno priznan, prispevek. S serijo knjig *Arhitektura Slovenije* vključuje Slovenijo v svetovno karto VA. Iniciral in vodil je dolgoletni niz *mednarodnih konferenc o vernakularni arhitekturi Alpe Adria* s pomembno mednarodno udeležbo. Peter Fister s svojimi sodelavci (Živa Deu, Ljubo Lah in drugi) daje v okviru dejavnosti spomeniškega varstva pomembne prispevke ravno na področju raziskovanja VA. Že s dosedanjimi prispevki lahko skupni dosežek skupine slovenskih raziskovalcev označimo kot začetek "ljubljanske šole vernakularne arhitekture", ki ima že svoje pomembno mesto v svetovnem merilu. Eden od pokazateljev je tudi to, da se ravno v Ljubljani ustanavlja *Evropski center za vernakularno arhitekturo*.

Vedno več (vendar še vedno premalo) je tudi interdisciplinarnega sodelovanja, predvsem med arhitekti in etnologi/antropologi. Raziskovanje VA namreč ne bi smelo ostati (kar je neredko slučaj) le na graditeljsko-tehnični ravni (in zvajati svoje izsledke na tehnološko-konstruktorske in eventualno še ekološke aspekte), pa tudi ne samo na etnografski ravni (opisovanja in dokumentiranja), ampak bi se moralo razširiti (interdisciplinarno združiti) na raven (predvsem) socio-kulturno-antropološke analize in interpretacije (zajeti npr. tudi kulturno-vrednostne motive in mentalne sheme ustvarjalcev artefaktov - neke analitično konstatirane proporcije in druge lastnosti oblik lahko v sebi krijejo pomembno kulturno ozadje). Tako prispevek terenskega raziskovanja in dokumentiranja VA dobi svoj polni smisel in učinek. V končnici naj bi prispeval k formulaciji načel kulturno-antropološko utemeljenega trajnostnega razvoja in tako tudi k sodobni arhitekturni teoriji in praksi. Za takšen pristop pa je, z ozirom na strukturo znanja, ki ga v svoji izobrazbi praviloma pridobivajo arhitekti, nujno povezovanje z določenimi segmenti družbeno-humanističnih znanosti, predvsem antropoloških.

Sklepi

Na temelju vsega iznesenega lahko rezimiramo nekoliko sklepov:

- Človeška bitja so v neprestani interakciji in sovisnosti s svojim celotnim (naravnim in antropogenim) okoljem in koevoluirajo z njim.
- Tako človeka kot antropogenega okolja ne moremo spoznati, definirati, razumeti brez proučevanja obeh fenomenov kot celote višjega reda, kot sistema, katerega elementi so v interakciji, sovisnosti in koevoluciji. V raziskovanju obeh komponent te celote je nujno povezati raznorodna relevantna znanstvena področja (discipline).
- Arhitektura je odločilen dejavnik za pojav, razvoj in obstanek človeških bitij.
- Arhitektura kot celota ali del antropogenega materialno-prostorskega okolja zajema vse človekove artefakte, v kontinuiteti od uporabnih in umetniških predmetov, zgradb, tehničnih sistemov, naselij do kulturne krajine. Na človeška bitja (njihovo življenje, obstanek in razvoj) vpliva (dobro ali slabo) kot celota, ne glede na kvaliteto posameznih elementov.
- Arhitekturologija je znanstvena disciplina, ki se ukvarja z vsemi segmenti, ravnemi in aspekti fenomena antropogenega materialno-prostorskega okolja. Po svojem predmetu in metodah je nujno interdisciplinarna ali naravnana na interdisciplinarno sodelovanje, v povezavi z naravoslovnimi, družbeno-humanističnimi in tehničnimi znanostmi.
- Vernakularna arhitektura je pomemben segment arhitekture, ki nas navaja na sled (odkriva) določenih temeljnih (izvornih) človekovih predstav in vrednot, na izkustvo preverjenih spoznanj, tehnik grajenja in življenjske prakse sploh. Raziskovanje vernakularne arhitekture je kot neizogiben kažipot do spoznanj temeljnih načel grajenja človekovega okolja pomemben del arhitekturologije.
- Antropologija kot holistična znanstvena disciplina, ki povezuje fizično-biološke, sociokulturne in materialno-prostorske (okoljske) aspekte je bistven in neizogiben izvor znanja in razumevanja antropogenega materialno-prostorskega okolja (arhitekture).
- Arhitekturna antropologija je znanstvena disciplina, ki proučuje interakcije, sovisnosti in koevolucijo človeških bitij in antropogenega materialno-prostorskega okolja. Po svojem predmetu je izvorno interdisciplinarna, povezujoč v celoto predvsem arhitekturološka in antropološka znanja. Njena izhodiščna metoda je sistemska metoda, na temelju katere povezuje posebne metode vseh sodelujočih disciplinarnih področij.
- Urbana antropologija je arhitekturna antropologija, ki proučuje raven človeških naselij.
- Krajinska antropologija je arhitekturna antropologija, ki proučuje raven kulturne krajine.
- Antropologija človekovega okolja je (potencialno) okvirna disciplina, ki povezuje vse posebne discipline, ki raziskujejo posamezne segmente antropogenega materialno-prostorskega okolja, kot so arhitekturna, urbana, krajinska antropologija, ter določene aspekte okoljske (ekološke) antropologije (humana ekologija ipd.).

Ostaja pa odprto vprašanje, kako raziskave in spoznanja antropoloških disciplin, ki so (v odnosu na okolje in arhitekturo) zaenkrat predvsem fundamentalnega značaja, privedi do uporabne ravni za razvoj okolja in arhitekture in kako vključiti določene profile antropologov v prakso ustvarjanja/razvoja človekovega okolja?

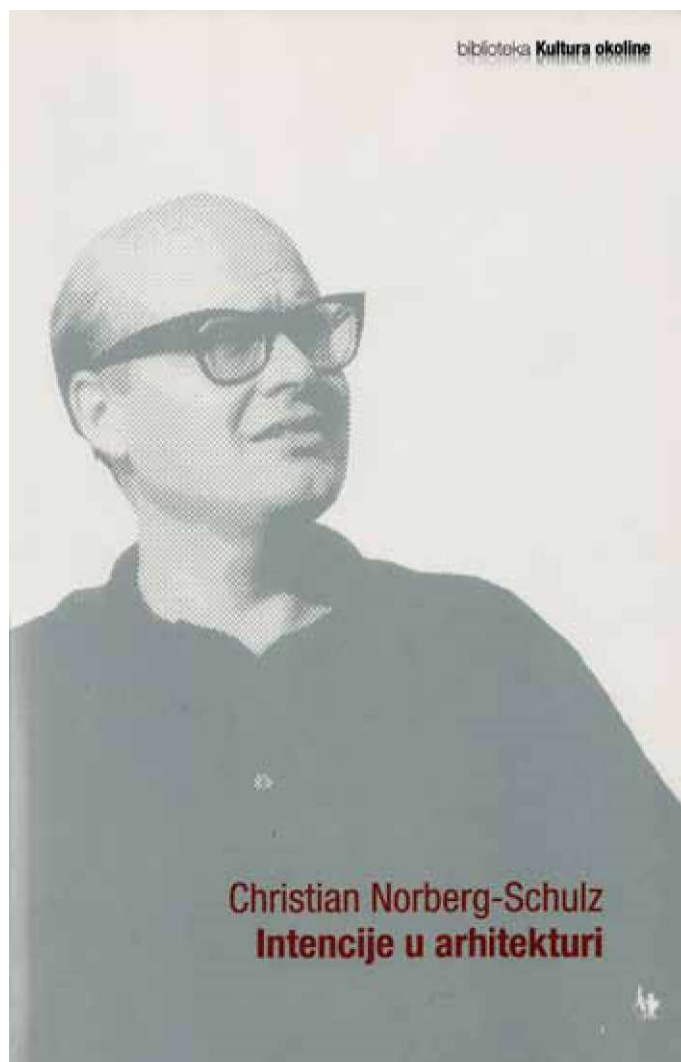
Viri in literatura

- Brunswik, E., (1934): Wahrnehmung und Gegenstandswelt, Grundlegung einer Psychologie vom Gegenstand her. Franz Deuticke, Leipzig / Wien.
- Bollnow, O. F. (1963): Mensch und Raum. Kohlhammer, Stuttgart.
- Boudon, Ph., (1992): Introduction à l'architecturologie. Dunod, Paris.
- Cassirer, E., (1978): Ogled o čovjeku, Uvod u filozofiju ljudske kulture. Naprijed, Zagreb. (orig.: An Essay on Man, 1944).
- Eco (fon.: Eko), U., (1973): Kultura, informacija, komunikacija. Nolit, Beograd. (orig.: La struttura assente, Introduzione alla ricerca semiologica, 1969).
- Egenter, N. (1992): Architectural Anthropology (Research Series vol. 1). Structura mundi, Lausanne.
- Egenter, N. (2001): The Deep Structure of Architecture: Constructivity and Human Evolution. V: Amerlinck, M.-J., (ed.): Architectural Anthropology. Bergin & Garvey, Westport (CT).
- Egenter, N.: Implosion. <http://home.worldcom.ch/negenter/>. <dostop april, 2010>.
- Fister, P., (1994): Nove smernice v raziskovanju ljudske arhitekture, v: Zbornik Int. Conference ALPE ADRIA 94, Ljubljana.
- Goodovitch, I. M., (1967): Architecturology. An interim report. Witterborn, New York.
- Haeckel, E., (1866): Generelle Morphologie. Reimer, Berlin. <http://www.wiley.com/bw/society.asp?ref=1359-0987&site=1>, <dostop april, 2010>.
- Juvanec, B. (ed.), (2002): Gospodarstvo in arhitektura, gospodarska arhitektura (zbornik povzetkov 12. konference o vernakularni arhitekturi Alpe Adria). Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Juvanec, B. (2008): Arhitektura Slovenije 1, Vernakularna arhitektura, alpski del. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Juvanec, B. (2010): Arhitektura Slovenije 2, Vernakularna arhitektura, severovzhod. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Klotz, H., (1985): Moderne und Postmoderne, Architektur der Gegenwart. 2. ed. Vieweg, Braunschweig/Wiesbaden.
- Lassure, Ch., (2004): Les cabanes en pierre sèche de la France. Édisud, Aix-en-Provence.
- Ldoceonline, <http://www.ldoceonline.com>, <dostop april, 2010>.
- Lüchinger, A., (1981): Strukturalismus in Architektur und Städtebau. Karl Krämer Verlag, Stuttgart.
- Lévi-Strauss, C., (n.d.): Strukturalna antropologija. Stvarnost, Zagreb. (orig.: Anthropologie structurale, 1958).
- Oliver, P. (ed.), (1997): Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World. Cambridge University Press, Cambridge (UK).
- Oliver, P., (2003): Dwellings, The Vernacular House World Wide. Phaidon Press Ltd, London.
- Oliver, P., (2006): Built to Meet Needs, Cultural Issues in Vernacular Architecture. Elsevier Ltd, Oxford.
- Rapoport, A., (1969): Haus Form and Culture. Prentice-Hall, Englewood Cliffs (N.J.).
- Rapoport, A., (2005): Culture, Architecture, and Design. Locke Science Publishing Company, Chicago.
- Semper, G., (1851): Die vier Elemente der Baukunst, ein Beitrag zur vergleichenden Baukunde. Friedrich Vieweg und Sohn, Braunschweig.
- Stauskas, V., (2009): Some aspects of contemporary architecturology. Technika, Vilnius.
- Toš, I., (2003): Arhitektura in sistemologija (doktorska disertacija). Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Trstenjak, A., (1984): Ekološka psihologija. Delo, Gospodarski vestnik, Ljubljana.
- Uexküll, J. J. v., (1909): Umwelt und Innenwelt der Tiere. Springer, Berlin.
- Yerkes, R., Yerkes, A. W., (1929): The Great Apes. Yale University Press, New Haven.

Opombe

- 1 Več o tem glej v Toš (2003, p. 87-88).
- 2 Termin „arhitekturologija“ se v zadnjih desetletjih pri nekaterih avtorjih (npr. Goodovitch 1967, Boudon 1992, Egenter 1992, Stauskas 2009 in drugi) pojavlja kot naziv, ki naj bi obeležil znanost o arhitekturi ali arhitekturno znanost. Ostaja pa odprto vprašanje, kaj kdo po tem pojmuje.
- 3 To je jasno definiral že Vitruvij.
- 4 Razen, tradicionalno, umetnostne zgodovine in delno sociologije (zadnje čase tudi npr. ekološke psihologije), vprašanje pa, koliko kje na način, ki je primeren za problemski kompleks arhitekture.
- 5 Haeckel (1866),
- 6 Uexküll (1909)
- 7 Pogosto se to posplošuje v izreku, da je človek istočasno bitje nature in kulture, ki pa ne pojasnjuje vzroka in bistva te ontološke dvojnosti.
- 8 Glej več o tej definiciji v Toš (2003, p. 46).
- 9 Naziv "socialna antropologija" poteka iz in je v uporabi največ v Veliki Britaniji.
- 10 Kulturna odnosno socialna antropologija se nanašata praktično na isti vidik antropologije (saj se fenomena kulture i družbe v veliki meri prekrivata - kultura ni možna brez družbe in obratno). V novejšem času je vse bolj v uporabi naziv sociokulturna antropologija.
- 11 Ponekod pa izenačujejo kulturno antropologijo z etnologijo - tisto, kar je na primer v Srednji Evropi (bila) etnologija, je na primer v ZDA kulturna antropologija. Vendar, če smo povsem dosledni, se poreklo naziva etnologija nanaša le na določen aspekt ali raven kulturne antropologije, ki se (za razliko od ravni posameznikov ali manjših specifičnih subkulturnih skupin, ali pa, z druge strani, od vsesplošne ravni človeštva) nanaša le na raven etničnih skupin in njihovih kultur. Zato jo tukaj pojmuje v tem (tako omejenem) smislu, za ta celokupen aspekt pa se tukaj opredeljujemo za naziv sociokulturna antropologija.
- 12 To je v veliki meri pogojeno z zaporedjem, kako so posamezni problemi, v skladu z različnimi interesi in s svetovnonazorskimi fazami, postajali predmet raziskovalnega interesa.
- 13 V istem kontekstu je simptomatičen tudi primer primatologije, kot dela fizične (biološke) antropologije. Dolgo je raziskovala predvsem biološko-evolucijske karakteristike, nato etološke in biosociološke, zelo pozno paje, na primer, odkrila dejstvo, da

- primati gradijo gnezda, torej intervenirajo v okolje in da se mladiči te za njihov obstoj, bistvene večine učijo od samic mater prva tri leta svojega življenja. Čeprav sta Yerkes/Yerkes to opisala že leta 1929, to dejstvo ni bilo dovolj integrirano v koncept razlage biti teh bitij, dokler ga ni v svoj koncept razvoja arhitekture kot bistvenega vključil arhitekt Egenter.
- 14 Zelo obetaven koncept v tem smislu je sicer zastavil že Lévi-Strauss (1958) s svojo strukturalno antropologijo (odnos "družbene strukture : prostorske strukture"), vendar se po njem to ni razvilo bistveno naprej. Tudi zgodnji Eco (1966) je ostal le na osnovnem teoretskem konceptu, ki je predvsem le semiološki.
- 15 Glej deklaracijo v: <http://www.wiley.com/bw/society.asp?ref=1359-0987&site=1>.
- 16 Hellpach (1924), Brunswik (1934), opisano v Trstenjak (1984).
- 17 Npr. v opombi št. 13 omenjen korak v primatologiji.
- 18 Donald Keith Robotham v: www.britannica.com.
- 19 Ibid.
- 20 Treba pa je priznati, da so ti problemi (posamezne) urbane antropologe v 80-ih letih privedle do spoznanj o visoki stopnji kompleksnosti urbanega življenja in mesta kot fenomena, in da so med prvimi začeli poudarjati potrebo po holističnem pristopu, po sinhroničnih analizah, da so začeli iskati za to primerne metode, kot na primer mrežne analize in različne široko zastavljene studije slučajev.(ibid.)
- 21 Kar se arhitekturne teorije tiče, je stvar arbitrarne presoje, ali lahko na primer že Semperjev poskus rekonstrukcije porekla arhitekture (Vier Elemente der Baukunst, 1851) prištevamo k takšnim prispevkom.
- 22 O gibanju arhitekturnega strukturalizma glej nekaj več v Lüchinger (1981).
- 23 Rapoport (1969).
- 24 Včasih tudi "environment-behavior research" (EBR).
- 25 Glej več npr. v Rapoport (2005).
- 26 Naštel je discipline: arhitektura, kulturna geografija, zgodovina, urbano planiranje, antropologija, etnografija in interkulturno raziskovanje ("cross-cultural studies").
- 27 Na temelju svoje argumentirane teorije, ki hišo definira kot kompoziten pojav (iz elementov, ki ima vsak svoje samostojno poreklo, in ki so se postopoma integrirali v kompozitno celoto - hišo, kot npr. gnezda, znaki, vzdrževanje ognja, spravljanje hrane itd.), je Egenter upravičeno kritiziral koncept Rapoporta, da hišo pojmuje a priori le kot celoto, katere ne členi, ampak hiše v različnih podnebnih in kulturah primerja le kot celote, ker ne razume bistvene kompozitne (zgodovinsko pogojeno) bit hiše. (Imposion / Vernacular architecture - Where do the symbolic meanings come from?, p.5.)
- 28 Kritiziral je npr. arheologijo, da se drži izključno samo svojih trajnih najdb (kamen, kost ipd.), ki so tudi preveč fragmentarne, da bi bile zadosten temelj za rekonstrukcijo predzgodovine (tako človeka kot arhitekture). Argumentirano je kritiziral tudi arhitekturno teorijo, umetnostno zgodovino, etnologijo in dr.
- 29 Arhitekturna in umetnostna teorija (in zgodovina), zgodovina kulture in religij, filozofska antropologija, sociokulturna antropologija, primatologija, arheologija, (paleo)antropologija, semiologija, filozofije zahoda in vzhoda - kar je razvidno iz njegovih argumentacij. Treba je dodati še to, da je Egenter v konstituiranju in razvoju discipline arhitekturna antropologija, razen iz že naštetih komponent, izhajal tudi iz bistvenih relevantnih dosežkov filozofije, predvsem filozofije prostora (Bollnow, 1963), filozofske antropologije in tudi določenih avtorjev arhitekturne teorije (npr. Norberg-Schulz).
- 30 V pongide štejejo šimpanzi, gorile in orangutani.
- 31 Povzeto predvsem iz Egenter (2001). Posamezne teme so uvrščene tudi v Implosion (<http://home.worldcom.ch/negenter/>).
- 32 Egenter (1992).
- 33 Npr. "coincidentio oppositorum" kot primarni kognitivni sistem in izvor svetovnega praznora.
- 34 Egenter (2001).
- 35 Egenter (1992). Zelo je kritičen do niza sodobnih "arhitekturnih teorij kratkega veka", ki, po njegovem mnenju, "temeljijo na pragmatičnih racionalizacijah in subjektivnih estetskih ideologijah", kakor tudi do sodobne arhitekturne edukacije, ki je strukturirana kot "postmedievalni mit profaniranega kreatorja genija".
- 36 Fister (1994).
- 37 Več o sistemski metodologiji glej v Toš (2003).
- 38 Toš (2004) v prvem konceptu kolegija na Studiju antropologije Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu.
- 39 vernaculus 3 (lat.): v hiši rojen, domač, domoroden.
- 40 Dictionary.
- 41 Ldoceonline.
- 42 Dictionary Cambridge.
- 43 Dictionary Cambridge.

Naslovnica knjige Christiana Norberga Schulza INTENCIJE U ARHITEKTURI, ki jo je prevedel Igor Toš. Opremil jo je z obsežno uvodno razpravo Intencije u arhitekturi nekad i danas (O pitanju aktualnosti tog djela). Knjiga je izšla v Zagrebu 2009 (op. urednika).